

Dinosaury

Objavme vyhynuté dinosaury — encyklopédia 43 druhov od najstarších plazov po obrov kriedy

Albertosaurus

str. 5

Čeľad *Tyrannosauridae* – Obdobie: vrchná krieda

Bylinožravé dinosaury v lesoch Severnej Ameriky museli byť ostražití. *Albertosaurus* bol nemilosrdný dravec! Bol to mäsožravec, ktorý prenasledoval svoju korisť rýchlym behom na dlhých a silných zadných nohách. Obef nemala žiadnu šancu na únik, len čo sa ocitla v zovretí ostrých pazúrov na predných končatinách *albertosaura*. V jeho obrovskej papuli trhali zuby ostré ako nože mäso na kusy.

Anatotitan

str. 6

Čeľad *Hadrosauridae* – Obdobie: vrchná krieda

Jeho meno znamená „obrovská kačica“. *Anatotitan* nemal ani zuby, ani pazúry, zato však veľký zobák s ostrými okrajmi a 1000 pevnými zubami vzadu. Práve tak zbieral a žuval rastliny, ktorými sa živil. Bol ťažký ako nosorožec a navyše pomalý, takže sa nedokázal brániť rýchlym mäsožravcom – preto sa ponáral do hlbokých vôd, aby unikol. Plával rýchlo vďaka plávacím blanám na nohách a veľkému chvostu, ktorým pohyboval ako bičom.

Anurognathus

str. 7

Čeľad *Anurognathidae* – Obdobie: vrchná jura

S telom dlhým 9 centimetrov a rozpätím krídel 30 centimetrov v plnom rozpätí bol *Anurognathus* malý lietajúci plaz. Vďaka krátkemu chvostu bol obratným letcom – ľahko manévroval a prenasledoval hmyz, ktorý bol jeho obľúbenou korisťou. Požíрал ho silnými zubami vo svojej krátkej čeľusti. *Anurognathus* možno žil na chrbtoch bylinožravých dinosaurov, ktoré boli pokryté hmyzom.

Araeoscelis

str. 8

Čeľad *Araeoscelida* – Obdobie: perm

Tento dinosaur vyzeral trochu ako krokodíl s hlavou jaštera. *Araeoscelis* bol malý plaz dlhý okolo 50 centimetrov. Jeho hrubý a silný chvost tvoril dve tretiny veľkosti tela. Mal dlhý ňufák a pomerne štíhle nohy. *Araeoscelis* sa objavil v Amerike vo vrchnom karbone, teda približne pred 330 miliónmi rokov. Patrí medzi najstaršie známe plazy.

Archaeopteryx

str. 9

Čeľad *Archaeopteryx* – Obdobie: jura

Toto je predok všetkých vtákov! *Archaeopteryx* bol napoly plaz, napoly vták – mal krídla vybavené pazúrami, perím a zubami a chvost zložený asi z dvadsiatich stavcov. Jeho mozog bol vyvinutejší než u väčšiny dinosaurov. Pravdepodobne dokázal lietať zo stromu na strom a klesať plachtením. Žil pri pobreží a živil sa hmyzom, rybacími zvyškami a červami.

Brachiosaurus

str. 10

Čeľad *Brachiosauridae* – Obdobie: jura

Vysoký ako štvorposchodová budova vážil *Brachiosaurus* toľko ako dvanásť slonov, teda viac než 80 ton! Niektorí sa domnievajú, že podobne ako žirafa sa dokázal zakloniť a spásat listy na vrcholoch vysokých stromov. Jeho dlhý krk bol zložený z dvanástich stavcov, každý merajúci 70 centimetrov. Bol to štvornožec. Pohyboval sa v malých stádach a chránil svoje mláďatá pred dravcami.

Carnotaurus

str. 11

Čeľad *Abelisauridae* – Obdobie: krieda

Carnotaurus, čiže „mäsožravý býk“, je meno tohto dinosaura objaveného v roku 1985 medzi fosíliami v Argentíne. Mal mohutnú hlavu, krátky ňufák a dva rohy. Jeho oči boli umiestnené vpredu na lebke. To bolo medzi prahistorickými zvieratami nezvyčajné: *Carnotaurus* preto takmer s istotou dokázal odhadovať vzdialenosť podobne ako človek. Veľmi užitočná schopnosť pre dravca! Jeho drobné ramená neboli na nič.

Coelophysis

str. 12

Čeľad *Coelophysidae* (*Podokesauridae* – staršia čeľad) – Obdobie: stredný trias

Coelophysis mal ľahkú kostru a bol ostražitým, rýchlym zvierateľom. Jeho dlhý, tenký chvost mu pomáhal udržiavať rovnováhu pri behu. Ohybný krk podobný hadovi a veľké oči boli vzácnou pomôckou pri vyhľadávaní koristi: jašterice, lietajúci hmyz a obojživelníky. Mohol však byť aj kanibalom, prinútený požírať vlastné mláďatá, ak bolo potravy málo.

Corythosaurus

str. 13

Čeľad *Hadrosauridae* – Obdobie: vrchná krieda

Corythosaurus bol bylinožravec, ktorý používal svoj veľký kačací zobák na odhrýzanie rastlín. Možno žral aj ihličie borovic a jedlí. Na hlave mal vejárovitý hrebeň. Ten plnil praktickú funkciu – buď ako poznávacie znamenie, alebo na odplašenie dravcov! Predpokladá sa, že vydával zvuky, možno celú škálu tónov. *Corythosaurus* sa cítil rovnako dobre vo vode ako na suši.

Crusafontia

str. 14

Čeľad *Dryolestidae* – Obdobie: krieda

Toto je jeden z predkov moderných cicavcov. *Crusafontia* žila ku koncu éry dinosaurov. So svojím dlhým, huňatým chvostom musela vyzerat niečo ako veвериčka alebo možno ako lemury na Madagaskare. Takmer určite mala brušný vak – ako klokany a koaly – kde jej mláďatá ďalej rástli po narodení. Bola obľúbenou korisťou malých mäsožravých dinosaurov.

Deinonychus

str. 15

Čeľad *Dromaeosauridae* – Obdobie: krieda

Rýchly, obratný a silný *Deinonychus* bol jedným z najnebezpečnejších dinosaurov. Skutočný zabijak! Tento dvojnožec dokázal bežať rýchlosťou 40 km za hodinu a rovnáhu udržiaval pomocou tuhého chvosta, ktorý mu slúžil ako kormidlo. Na zadných nohách mal druhý prst vybavený dlhým a mimoriadne ostrým pazúrom v tvare háku. Bola to hrozivá zbraň. Vďaka výbornému zraku vyhľadával svoju korisť – mladé bylinožravce, ktoré lovil v skupinách.

Dimetrodon

str. 16

Čeľad *Sphenacodontidae* – Obdobie: perm

Fosílie *dimetrodona* sa našli v Severnej Amerike a Európe. Tento mäsožravý dinosaur musel vyzerat veľmi zvláštne: na chrbte mal veľkolepú plachtu ako obrovský hrebeň, popretkávanú krvnými cievami. Vážil okolo 250 kíl a útočil na korisť podobnej veľkosti. V jeho silnej čeľusti boli predné zuby zahrotené a ostré na hryzenie a trhanie mäsa.

Dromaeosaurus

str. 17

Čeľad *Dromaeosauridae* – Obdobie: vrchná krieda

Dromaeosaurus bol blízky príbuzný *deinonycha*. Tak ako on mal na každej zadnej nohe veľký pazúr ostrý ako kosák – obrovskú zbraň na vyvrhnutie vnútorností koristi. Bol pomerne zavalitý a mal dosť veľký mozog. Tento „bežiaci plaz“ (to znamená jeho meno) bol objavený v Kanade v roku 1914. Ďalšie fosílie sa nedávno našli aj v južnej Argentíne a Patagónii.

Eryops

str. 18

Čeľad *Eryopidae* – Obdobie: perm

Tento praveký obojživelník žil v močiároch a na okraji púští. Obojživelníky sú na polceste medzi rybami a plazmi. *Eryops* vyzeral ako veľký mlok alebo malý krokodíl so žabími očami. Jeho zavalité telo bolo pokryté tenkou kožou bez šupín. Po celom chrbte mal kostené platne, ktoré ho chránili, keď sa vyťahoval na súš. Vo vode bol nemilosrdným dravcom.

Euoplocephalus

str. 19

Čeľad *Ankylosauridae* – Obdobie: neskorá krieda

Euoplocephalus bol pancierovaný dinosaur. Bol celý pokrytý kostenými platňami až po viečka. Na chrbte a krku mal ostne a hlavu i boky mu chránili rohy. Jeho chvost končil obrovským koseným kyjakom, ktorým mával na svoju obranu. To stačilo na zloženie nepriateľa! Žil osamelo a spásal rastliny svojím bezzubým zobákom. Bol to usadlý živočích, ktorý neopúšťal svoje územie.

Gallimimus

str. 20

Čeľad Ornithomimidae – Obdobie: krieda

Dvakrát väčší než pštros bol Gallimimus skutočným šprintérom! Bola to otázka prežitia, pretože nemal ani zuby, ani pazúry, ktorými by sa bránil. Dlhý, tuhý chvost mu pomáhal udržiavať rovnováhu a dlhé zadné nohy s predĺženými chodidlami ho ľahko pohánali vpred. Duté kosti ho robili ľahkým. Bol všežravec a tromi prstami uchopoval rastliny a malé zvieratá, ktoré tvorili jeho stravu.

Ichthyostega

str. 23

Čeľad Ichthyostegidae – Obdobie: vrchný devón

Pozor, toto je predok všetkých dnešných stavovcov (okrem rýb)! Na súši sa Ichthyostega pohybovala plazením: opierala sa o svalnaté predné nohy a ťahala zvyšok tela vpred. Vo vode sa cítila pohodlnejšie! Všetky štyri končatiny mala navyše opatrené plávacími blanami, a teda oveľa vhodnejšie na plávanie. Tento obojživelník mal na chvoste a bruchu plutvy a šupiny, no dýchal pľúcami ako suchozemské zvieratá.

Kuehneosaurus

str. 26

Čeľad Kuehneosauridae – Obdobie: trias

Bol to lietajúci jašter! Kuehneosaurus mal pár „plachiet“, ktoré dokázal rozprestrieť na každej strane tela. Boli tvorené veľmi tenkou kožou napnutou na dlhých rebrách. V pokoji ich skladal k bruchu, medzi nohy. Nemohol nimi mávať ako vták krídlami, ale keď chcel vzlietnuť, použil ich ako vejár a plachtil zo stromu na strom pri hľadaní hmyzu.

Lesothosaurus

str. 29

Čeľad Fabrosauridae – Obdobie: spodná jura

Tento „plaz z Lesotha“ bol objavený v Južnej Afrike. Lesothosaurus bol malý bylinožravec, sotva väčší než líška. Vyzeral ako jašterica s dlhými, tenkými zadnými nohami. Pri nebezpečenstve bol pripravený utiecť; celé jeho telo akoby bolo stvorené na rýchlosť: ľahké, obrátne a s malou hlavou. Predpokladá sa, že dokázal varovať iné lesothosaury, možno vydávaním zvukov, keď sa nablízku potuloval dravec.

Mamenchisaurus

str. 32

Čeľad Diplodocidae – Obdobie: vrchná jura

Mamenchisaurus je zvieru s najdlhším krkom, aké kedy žilo na Zemi: jeho 11-metrový krk je rekordom. Keď sa postavil na zadné nohy, dosiahol na drobné jemné listy úplne na vrchu stromov. Pohyboval sa na štyroch nohách a jeho chvost pôsobil v porovnaní so zvyškom tela veľmi krátko – len asi 6 metrov. Podobne ako jeho blízky príbuzný diplodokus mal veľmi malú hlavu. Bol objavený v Číne.

Parasaurolophus

str. 35

Čeľad Hadrosauridae – Obdobie: krieda

Parasaurolophus mal na vrchu lebky neuveriteľný kostený hrebeň. Tento dutý roh meral až 1,8 metra a niekedy aj viac! Pomocou tohto akéhosi dychového nástroja dokázalo zvieru vydávať zvuky, ktoré sa niesli na veľkú vzdialenosť (napríklad na varovanie stáda pred príchodom dravca). Hrebeň možno slúžil aj ako pohlavný signál, keďže samce a samice mali rozdielne hrebene.

Germanodactylus

str. 21

Čeľad Germanodactylidae – Obdobie: vrchná jura

Fosílie germanodactyla boli objavené v Nemecku. Tento pterosaur mal hrebeň tesne nad očami a pravdepodobne žil v korunách stromov. Podobne ako netopiere sa vedel zavesiť dole hlavou na konáre a držať sa silnými pazúrami, ktoré používal aj na šplhanie po kmeňoch. Pri vzlete sa pravdepodobne nechal padnúť hlavou napred a potom začal mávať krídlami, aby sa udržal vo vzduchu.

Iguanodon

str. 24

Čeľad Iguanodontidae – Obdobie: krieda

„Zub leguana“ je meno tohto veľkého bylinožravého dinosaura, ktorý žil v stádach. Iguanodon vážil viac než 4 tony a pohyboval sa na dvoch alebo štyroch nohách. Spásal paprade, ktoré dlho prežúval. Jeho charakteristickým znakom boli „ruky“ s palcom v tvare ostrohy, ktorý používal na obranu. Keď sa vzpriamili, mohol túto zbraň zabodnúť do hrdla alebo brucha svojho útočníka. Žil na území dnešnej Európy.

Leaellynasaura

str. 27

Čeľad Hypsilophodontidae – Obdobie: spodná krieda

Leaellynasaura žila na území dnešnej Austrálie. Pred 100 miliónmi rokov bol tento kontinent blízko Antarktídy, a tak sa tento malý dvojnohý dinosaurus musel vyrovnávať s polárnym prostredím: štyri mesiace chladnej klímy a tmy. Práve preto mal veľké oči, obrovské v pomere k veľkosti tela. To mu umožňovalo pohybovať sa v noci. Stále nevieme, či sa pred chladom chránil hibernáciou, alebo či bol teplokrvný.

Lufengosaurus

str. 30

Čeľad Plateosauridae – Obdobie: spodná jura

Tento dôvtipný bylinožravec sa dokázal postaviť na zadné nohy a natiahnuť dlhý krk, aby dosiahol na vysoké listy, na ktoré nedosiahol žiaden iný dinosaurus. Lufengosaurus nemal dosť silné zuby na drvenie rastlín, preto prehltal kamene, ktoré potom v žalúdku miešali a drvili potravu. Možno bol aj mäsožravcom. Žil v Číne.

Meganeura

str. 33

Čeľad Meganeuridae – Obdobie: karbón

Táto obrovská vážka patrí medzi najväčší hmyz všetkých čias, aký kedy existoval na Zemi. Meganeura mala šesť silných, kĺbových nôh, krídla spevnené žilkami a ústa, ktorými dokázala hrýzť. Živila sa iným hmyzom a malými obojživelníkmi, ktoré lovila v tropických lesoch blízko riek a vodných zdrojov. Prvé fosílie meganeury boli objavené vo Francúzsku okolo roku 1880.

Peteinosaurus

str. 36

Čeľad Dimorphodontidae – Obdobie: vrchný trias

Veľký ako vrana a ľahký ako drozd, Peteinosaurus sa nielen vrhal z vrcholkov útesov, ale dokázal aj skutočne lietať mávaním krídel. Živil sa hmyzom, ktorý chytal za letu! Niekedy sa stal mrchožravcom, ak našiel mršinu. Dlhý rovný chvost a krátke, silné krídla (pripojené k štvrtému prstu predných nôh) mu pomáhalo obrátne manévrovať vo vzduchu.

Hylaeosaurus

str. 22

Čeľad Ankylosauridae – Obdobie: spodná krieda

Hylaeosaurus mal hrubý pancier posiaty kostenými výbežkami a obrovskými ostňami po celom chrbte, od krku až po chvost. Ďalšie ostne po jeho bokoch ho chránili pred útokmi zo strany. Keď hrozilo nebezpečenstvo alebo sa priblížil dravec, tento bylinožravec zostal úplne nehybný a stiahol nohy pod telo, trochu ako korytnačka. Hylaeosaurus bol objavený v roku 1832 v Anglicku.

Kentrosaurus

str. 25

Čeľad Stegosauridae – Obdobie: vrchná jura

Kentrosaurus bol síce malý, ale pôsobivý! Krk a chrbát mal pokryté trojuholníkovými platňami a ôsmimi párami ostňov – hrozivých trňov dlhých 60 centimetrov. Nad prednými nohami mal ďalšie dva ostne pripravené prebodnúť každého nepriateľa, ktorý by sa priblížil príliš blízko. Žil v Afrike a živil sa rastlinami a termitmi. Dokázal sa postaviť na dve nohy, aby dosiahol na konár.

Leptoceratops

str. 28

Čeľad Leptoceratopsidae – Obdobie: vrchná krieda

Leptoceratops používal svoj „papagáj zobák“ na trhanie rastlín, papradí a konárov ihličnanov, ktoré tvorili jeho stravu. Piatimi pazúrovitými prstami na každej prednej nohe uchopoval listy a privádzal si ich k ústam. Vtedy sa postavil vzpriamene. Predpokladá sa, že mohol byť dvojnožec alebo štvornožec. Charakteristický znak: za hlavou mal malý kostený golier na krku, trochu ako prírubu!

Maiasaura

str. 31

Čeľad Hadrosauridae – Obdobie: krieda

Maiasaura venovala svojim mláďatám veľkú pozornosť. Jej meno totiž znamená „plaz dobrá matka“! Samica znášala okolo tučta vajec do hniezda vystlaného listami na zemi. Mláďa pri narodení meralo okolo 30 centimetrov. V hniezde zostávalo asi dva mesiace, pričom mu rodičia nosili potravu (rastliny), kým sa nedokázalo postarať samo o seba. Vo veku jeden a pol roka už meralo 3 metre!

Ornithocheirus

str. 34

Čeľad Ornithocheiridae – Obdobie: krieda

Ornithocheirus bol lietajúci plaz a pravdepodobne migroval. Každý rok počas obdobia párenia prekonal tisíce kilometrov, aby sa dostal na pláž alebo k brehom rieky či jazera, kde si mohol nájsť partnera. Duté kosti ho robili veľmi ľahkým. Bol všežravec, živil sa rybami a príležitostne aj hnujúcimi mršinami. Lovil tak, že sa šmykal tesne nad vodou a ponáral svoje dlhé čeľuste do oceánu, aby chytil korisť.

Pteranodon

str. 37

Čeľad Pteranodontidae – Obdobie: vrchná krieda

Bol to jeden z posledných lietajúcich plazov. Pteranodon žil na útesoch pri mori. Bol to hrozivý dravec, ktorý decimoval krde rýb. Pravdepodobne lovil ako albatros – vrhol sa na korisť a prehltol ju celú. Pod bezzubou čeľusťou mal kožný vak, do ktorého si ukladal ryby, aby ich strávil neskôr alebo nakrmil svoje mláďatá. Spoznáte ho podľa dlhého hrebeňa na lebke.

Pterodactylus

str. 38

Čeľaď Pterodactylidae – Obdobie: vrchná jura

Predpokladá sa, že Pterodactylus lietal rýchlosťou 20 km za hodinu. Vedel využívať prúdy teplého vzduchu, ktoré mu pomáhali stúpať. Jeho predĺžená lebka pôsobí aerodynamicky. Pterodactylus mal veľkosť supa, krátky chvost, dlhý krk a dlhé záprstné kosti (kosti ruky). Jeho ostré zuby boli veľmi užitočné pri love rýb a hmyzu. Na niektorých fosíliách pterodactyla sa zistili stopy chlupov.

Quetzalcoatlus

str. 39

Čeľaď Azhdarchidae – Obdobie: krieda

Quetzalcoatlus nesie meno aztéckeho boha – to je však zavádzajúce a nesprávne, pretože toto praveké zviera nemalo žiadne perie. S rozprestretými krídlami bol široký ako lietadlo. Bol vlastne najväčším z lietajúcich plazov. Na oblohe plachtil a na zemi sa dokázal veľmi dobre pohybovať na štyroch nohách. Svojím dlhým tenkým zobákom hľadal v bahne mäkkýše.

Rhamphorhynchus

str. 40

Čeľaď Rhamphorhynchidae – Obdobie: vrchná jura

So svojím veľkým rozpätím krídel a krátkymi nohami musel Rhamphorhynchus pôsobiť na zemi veľmi nemotorne. Vo vzduchu však pomocou dlhého chvosta ako kormidla dokázal lietať tesne nad hladinou a ponárať spodnú čeľusť do prúdu, aby chytil ryby. Jeho dlhý, mierne nahor zahnutý zobák fungoval ako harpúna. Mláďatá sa živili hmyzom a morskými živočíchmi.

Saltasaurus

str. 41

Čeľaď Titanosauridae – Obdobie: vrchná krieda

Tento bylinožravec bol obrom, dlhším než autobus! Jeho telo bolo pokryté pancierom z okrúhlych kostených platní a stoviek „hrotov“, tiež z kosti, roztrúsených po celej koži. Saltasaurus žil na suchej zemi, no občas sa rád vŕhal vo vode ako slony. Dokázal sa postaviť na zadné nohy, aby žral listy na vrcholoch stromov, pričom sa opieral o svoj veľký pružný chvost.

Segnosaurus

str. 42

Čeľaď Therizinosauridae – Obdobie: vrchná krieda

Segnosaurus zostáva záhadou. Stále nie je známe, akú potravu tento dvojnožec jedol. Bol bylinožravec? Plával v riekach a lovil ryby? Alebo jedol termity? Za bezzubým zobákom, vzadu v čeľustiach, mal ostré zuby. Jeho zavalité nohy mu neumožňovali pohybovať sa rýchlo, takže by bol slabým dravcom!

Stegoceras

str. 43

Čeľaď Pachycephalosauridae – Obdobie: vrchná krieda

Stegoceras mal pozoruhodne pevnú lebku, u dospelého samca hrubú viac než 6 centimetrov. Jeho okrúhla, veľká hlava bola pokrytá malými kostnými guľôčkami. Bola to len ozdoba? Nie – lebka musela byť hrozivou zbraňou na odplašenie útočníka alebo na súboje s inými samcami toho istého druhu. Stegocery, pokojní bylinožravci, bojovali o vedenie stáda alebo o výber samice.

Triceratops

str. 44

Čeľaď Ceratopsidae – Obdobie: vrchná krieda

Triceratops vyzeral ako obrovský nosorožec. Pevný ako tank vážil medzi 5 a 10 tonami. Len samotná lebka merala 2 metre. Mal tri rohy – jeden krátky na nose a dva dlhé na čele. Kostný golier mu chránil krk a plecia. Pre tohto bylinožravca to boli nepochybne prostriedky obrany. Žil v stádach na rovinách a v lesoch, v zemepisných šírkach s miernou klímou.

Tropeognathus

str. 45

Čeľaď Criorhynchidae – Obdobie: spodná krieda

Tropeognathus bol zvláštne zviera s veľkým zobákom s 28 zubami na vonkajšej strane. Jeho čeľuste, horná aj dolná, končili výbežkom v tvare kolka. Táto stavba mu nepochybne pomáhala chytať korisť za letu, keďže lovil šmýkaním sa nad vlnami. Jeho zobák preťínal hladinu a chytil ryby a kalmáre. Žil na území dnešnej Brazílie.

Tyrannosaurus

str. 46

Čeľaď Tyrannosauridae – Obdobie: krieda

So svojimi silnými čeľuštami a zubami ostrými ako dýky bol Tyrannosaurus, čiže „tyranská jašterica“, jedným z najdesivejších dinosaurov kriedy. Hrozivý mäsožravec! Jedným zovretím čeľuští dokázal odtrhnúť kilá mäsa. Tento 6-tonový dvojnožec nedokázal bežať rýchlejšie než 18 km za hodinu. Žil v stádach a v prípade potreby sa stával mrchožravcom. Prvé fosílie tyranosaura sa našli v Severnej Amerike okolo roku 1900.

Wuerhosaurus

str. 47

Čeľaď Stegosauridae – Obdobie: spodná krieda

Toto je jeden z mála stegosaurov, ktoré žili v kriede. Wuerhosaurus bol však primitívny bylinožravec a dominovali nad ním iné pancierované dinosaury – ankylosaury. V Číne sa našli len fragmenty jeho kostry. Vieme, že pozdĺž chrbta mal obdĺžnikové platne a na chvoste ostne. Tieto ostne držali silné svaly, ktoré z chvosta robili skutočnú zbraň.